

NYA Mäktaren

VOLYM XIII

Teologisk bilaga till Kyrka och Folk nr 45/06

Johan Herbertsson, författare till följande uppsats, är prästvigd för Göteborgs stift och bedriver doktorandsstudier vid Lunds universitet.

”Flugan i den hälsosamma drycken”

Henric Schartaus förkastande av Luthers utkorelselära, en granskning och försök till konsekvensbeskrivning

1 Inledning

1.1 Uppsatsens bakgrund

Vid en genomläsning av Martin Luthers *Om den trålbundna viljan* och Henric Schartaus skrifter, framträder en markant skillnad ifråga om uppfattningen av Guds förutseende och orsaken till en människas utkorelse. Schartau berör själv denna skillnad i ett av honom dikterat själavårdsbrev i maj månad år 1824. Luther liknas i själavårdsbrevet vid en hälsosam dryck vari en fluga hamnat, men denna för övrigt hälsosamma dryck skall inte bortkastas, utan flugan borttas och drycken intagas.¹

En annan avgörande skillnad är Schartaus tydliga distinktion mellan det som verkligen sker och Guds förutseende. Det vill säga, det som sker är förutsett av Gud därför att det sker och det sker alltså inte därför att det är av Gud förutsett.² Luther intar i *Om den trålbundna viljan* en helt annan ståndpunkt och skiljer inte alls på Guds förutseende och beslutande, vilket helt krossar det som han uppfattar som människans fria vilja.³ Luther säger att om Gud berövas utkorelsen, blir han en avgudabild av ödet, Fortuna, under vars makt allt sker av en slump och människor blir saliga och fördömda utan Guds vetande.⁴ Schartau betonar noggrant skillnaden mellan den frälsta och förtappade människans situation i förhållande till Guds verkande nåd. Den frälsta människans tro är Guds eget verk, medan en människa går förlorad genom att hon motstår den Helige Andes verkan och alltså kunde blivit frälst om hon själv hade låtit Guds Ande verka på sitt hjärta.⁵

Redan i ovanstående korta referat har det framkommit att det finns en teologisk skillnad mellan Luther och Schartau, i synen på Guds förutseende som resulterar i olika uppfattningar om utkorelsen. Men det finns också en annan avgörande skillnad, nämligen den tidsmässiga aspekten att det skiljer omkring 250 år emellan dem med allt vad det innebär. Det har i forskningen diskuterats om de utsagor som den unge Luther fällde på 1520-talet kvarhölls och var en konstant föreställning hos honom. Trots den stora skillnaden vad det gäller deras tidsmässiga respektive kontextuella situationer; där Luther å ena sidan reagerar

mot en senmedeltida semipelagiansk teologi, främst företrädd av humanisten Erasmus av Rotterdam, och gentemot denne vill värna Guds fria nåd. Här är kontexten en akademisk disputation. Medan å andra sidan Schartaus kontext andas mer av en själavårdsmässig situation, föranledd av en engelsk predikant som i Göteborg genom sin förkunselse började oro människor ifråga om predestinationsläran. De olika kontexterna till trots, är det alltså inte en ”sökt” bro som slås över seklerna, utan uppsatsens frågeställning vill fortsätta att vandra på den ”bro” som Schartau själv slagit genom sitt själavårdsbrev. Det är därför som Schartau är utgångsmaterialet för jämförelsen, detta arbete slår därför inte in en redan på förhand öppen dörr, utan träder istället in genom den dörr som Schartau själv öppnat.

1.2 Syfte och problemformulering

Avsikten med detta arbete är att granska Henric Schartaus syn på utkorelsen och se vad hans förkastande av Martin Luther i denna fråga får för konsekvenser. Härigenom blir ett antal frågeställningar levande, såsom vad är utkorelsen, vad är dess grund, är den möjlig att på något sätt påverka för den enskilda människan och vad är avgörande för hur utkorelsen tar gestalt i en människans liv?

I en förlängning leder ovanstående frågeställningar tillbaka till Schartaus utkorelsbegrepp och vad han vinner respektive förlorar ifråga om sin distansering till Luthers utkorelselära, som den framträder i *”Om den trålbundna viljan”*. För Luther är utkorelsen något mycket centralt och intimt förbundet med Guds väsen, vilja och makt. Schartau tycks istället ta sin utgångspunkt från en anfäktad människans perspektiv, det vill säga hur hon kan fästa all sin tillit till den Gud som enbart vill hennes eviga väl. Hur påverkar det här den teologiska helhetsförståelsen? Luthers förståelse av utkorelsen, det som Schartau benämner för en fluga i en hälsosam dryck, är kanske inte så lätt att ta bort som han i förstone ansåg? Då den för Luther tycks vara en avgörande grundsten. För att vinna klarhet över det här kommer utkorelsen hos Schartau och Luther att lyftas fram utifrån olika perspektiv, men med utgångspunkt i Schartaus egen lokalisering av det som han ansåg åtskilja den egna och Luthers förståelse av utkorelsen.

1.3 Material

Schartau var främst kateket och själavårdare, verksam som dom-

1 Schartau, Henric. *Bref i andeliga ämnen*. Lund femte upplagan 1925, s 335

2 Schartau, Henric. *Bref...*, s 334f

3 Luther, Martin. *Om den trålbundna viljan*. Uppsala 1925, s 26

4 Luther, Martin. *Om den...*, s 192f

5 Schartau, Henric. *Bref...*, s 334

kyrkokomminister i Lund, och av hans skrifter kommer ett brett och representativt urval av utgivet katekesmaterial, själavårdsbrev och predikningar att användas. Schartaus material kommer att konfronteras med Luthers ”*Om den trälbundna viljan*”. Schartau själv hänvisar ifråga om Luthers skrifter främst till Romarbrevets företal, när det gäller lokaliseringen av Luthers utkorelselära. Svårigheten är att Luthers företal till de olika bibelböckerna tillkommit under en förhållandevis lång tidsrymd. Carl Axel Aurelius poängterar i sitt förord till *Detta löfte gäller alla, företal till Bibeln* att företalen till bibelböckerna tillkommit mellan det så kallade ”septembertestamentet”, Luthes översättning av Nya Testamentet år 1522, fram till hans helöversättning av Bibeln som förelåg år 1534. Men denna helöversättning, skriver Aurelius vidare, betraktade Luther endast som preliminär, arbetet med densamma fortgick och så även arbetet med företalen till bibelböckerna. Därför finns det inte bara ett företal, utan flera till varje bibelbok.⁶

Frågan är alltså: Vilket av dessa romarbriefsföretal läste Henric Schartau? Detta är troligtvis omöjlig att besvara och i arbetet tas därför istället fasta på den teologi som framkommer i förordet till Romarbrevet och som tydligast finns representerad och uttryckt i en helhetsförståelse i Luthers *Om den trälbundna viljan*. De rader som Schartau troligtvis åsyftade i Luthers företal till Romarbrevet angående predestinationen är följande:

I de nionde, tionde och elfte kapitlen undervisar han om Guds eviga förutbestämmelse, varav det ursprungligen beror, vem som skall tro eller icke tro, vem som kan eller icke kan bli fri från synden, så att vår frälsning tages helt ur våra händer och ställes endast i Guds hand. Och det är också högst nödvändigt. Ty vi är så svaga och osäkra, att om det kom en på oss, skulle säkerligen inte en enda människa bli salig; djävulen skulle förvisso övermanna dem alla. Men då nu Gud är trofast - hans förutbestämmelse kan inte slå fel, och inte heller kan någon hindra honom - har vi ännu hopp emot synden.⁷

Viktigt för förståelsen av Luthers *Om den trälbundna viljan* från år 1525, är att Luther själv aldrig innehållsmässigt dementerat denna bok, utan endast som Rune Söderlund påpekar i sin avhandling, varnat för ett falskt bruk av hans utsagor om den fördolda Guden.⁸ *Om den trälbundna viljan* befinner sig också tidsmässigt mellan Luthers översättning av Nya Testamentet 1522, före det första författandet av företal till bibelböckerna och slutförandet av dessa. Likaså finns i den här boken en utvecklad helhetsförståelse av den teologi som kort framkommer i Luthers ovan förorda inledningsord till Romarbrevet. Det är alltså utifrån Schartaus förståelse av Luthers förord till romarbrevet som valet faller på *Om den trälbundna viljan*, då flugan i den hälsosamma drycken här framstår som allra tydligast.

För att sätta in uppsatsens ämne i omgivande forskningslitteratur kommer bland annat hänvisningar att göras till Rune Söderlunds avhandling *Ex Praevisa Fide*, Bengt Hägglunds recension av Fredrik Broschés avhandling *Luther on Predestination*. Vidare hänvisningar kommer att ske till Ragnar Brings *Dualismen hos Luther*, Aleksander Radlars *Kristendomens Idéhistoria*, Bengt Hägglunds *Teologins Historia* och Tore Hulthéns *Jesu regering*.

1.4 Metod

Utformningen av uppsatsen är ett teologihistoriskt arbete. Först följer en deskriptiv textgenomgång av Schartaus material och Luthers *Om den trälbundna viljan*, där arbetet i huvudsak består av en teologisk analys. Därefter följer, i var och en av de fyra avhandlingsrubrikerna, en teologiskt komparativ del, för att iakttä eventuella likheter och skillnader.

I den teologiska analysen finns fyra underrubriker som vardera inleds med en kort inledning, därpå följer den deskriptiva delen och sedan den komparativa delen. Som avslutning på underrubriken kommer en enkel sammanfattning och i några fall också med en enklare utblick i för ämnet intressant forskningslitteratur.

I den avslutande diskussionsdelen läggs fokus på eventuella skillnader, varför och hur dessa kan ha uppkommit tillsammans med en reflexion över de olika tidshistoriska situationerna. Den teologihistoriska metoden skall alltså leda fram till vad Schartaus syn på utkorelsen och vad hans förkastande av Luther i denna fråga får för konsekvenser, vad han vinner respektive förlorar. Samtidigt genom

⁶ Luther, Martin. *Detta löfte gäller alla. Företal till Bibeln*. Ed. Carl Axel Aurelius, Eslöv 1999, s 7

⁷ Luther, Martin. *Detta löfte ...*, s 80

⁸ Söderlund, Rune. *Ex Praevisa Fide, Zum Verständnis der Prädestinationslehre in der lutherischen Orthodoxie*. Hannover 1983, s 23f

att också se något på de olika historiska kontexterna försöka vinna en förståelse varför, denna ”fluga” behandlas så olika av dessa två teologer. Sist följer en litteraturlista över de källor och den litteratur som använts under arbetets gång.

2 Schartaus och Luthers lära om utkorelsen

2.1 Utkorelsen – Guds barmhärtighet eller att Gud beslutar det han förutser?

Vad är utkorelsen ett resultat av? Här kommer uppmärksamheten att fästas på två skilda uppfattningar som framträder hos Henric Schartau och Martin Luther. Den förre av dem betonar Guds fria barmhärtighet och den senare sammanför Guds förutseende och Guds aktiva vilja.

I en predikan skriven år 1805, med predikoämnet ”Utkorelsen till evinnerligt liv”, berör Henric Schartau vad själva utkorelsen är och han definierar den som

...Guds beslut om ett fullt ånjutande av Frälsarens Kristi förtjänst till erhållande av evig salighet...⁹

Då ingen människa kan omvända eller bevara sig själv i tron intill änden, skriver Schartau, lite längre fram i samma predikan om utkorelsen att den är

...en Guds nådehandling som beror av Herren och sker blott av nåd.¹⁰

Schartau betonar, att utkorelsen är ett resultat av Guds barmhärtighet och kärlek när den avgjorts i den av Gud fördolda evigheten. En människan kan därför med tillförsikt lämna frågan om sin utkorelse i Guds hand enligt ovan nämnda predikan, då det med skärpa fastslås att Gud handlar med samma barmhärtighet och kärlek i det fördolda som han handlat i det av honom uppenbarade återlösningens verk. Ifråga om utkorelsen framhåller han att Gud inte kan besluta något som skulle strida mot vare sig Guds rättvisa eller Guds barmhärtighet. Den oro som ”trogna själar” skulle kunna tänkas känna ifråga om utkorelsen tillskrivs djävulens verk. Visserligen är utkorelsen i sig själv ett dolt verk, men Schartau framhåller rättvisan och barmhärtigheten i Guds väsen som en garant för den som oroas ifråga om hur Gud handlat vid utkorelsen.¹¹

I boken *Om Nådavalet* framställs utkorelsen som ett resultat av Guds barmhärtighet, gestaltat i Guds medlidande med det fallna människoläktet genom att han sänt en Frälsare. I medömkan över människans nöd och vanmakt har Gud i människans hjärta sänt sin Helige Ande som i henne verkar och bevarar tron intill änden.¹²

Martin Luther å sin sida framhåller däremot att det är

...synnerligen nödvändigt och hälsosamt för en kristen att veta, att Gud ej förutser något tillfälligt, utan att han både förutser och beslutar och utför allt genom sin oföränderliga och eviga och ofelbara vilja.¹³

Detta är den stora skillnaden mellan Schartau och Luther, nämligen att Luther sammanför Guds förutvetande och vilja, vilket även får konsekvenser för hans syn på utkorelsen:

Eller tror du, att han förutser utan att vilja det eller vill utan att veta det? Om hans förutseende är förenat med vilja, är hans vilja evig och oföränderlig, emedan den tillhör hans väsen; om hans vilja är förenad med förutseende, är hans vetande evigt och oföränderligt, emedan det tillhör hans väsen...¹⁴

Av detta drar Luther slutsatsen att allt som händer och allt vad människan gör sker med nödvändighet, om det än för henne själv ter sig som en tillfällighet. När Guds vilja är verksam kan den inte på något sätt hindras, då den är förenad med makten i Guds eget väsen.¹⁵

Luther menar att den nödvändighet som är förenad med Guds förutseende är avgörande för att den kristna tron och Guds löften inte skall omintetgöras. Nödvändigheten i det som skall ske hänvisar han till som de kristnas enda och högsta tröst i alla vedervärdigheter. Den tröst som Luther framhåller är att en kristen får lita till att Gud inte ljuger, utan oföränderligt utför allt, att inget verkligt motstånd kan göras mot Guds vilja och att densamma inte kan ändras eller hindras.¹⁶

En annan konsekvens som Luther framhåller genom sammanförandet

⁹ Schartau, Henric. *Evangeliepostilla*. Lund 1937, s 394

¹⁰ Schartau, Henric. *Evangeliepostilla*. Lund 1937, s 395

¹¹ Schartau, Henric. *Evangeliepostilla*. Lund 1937, s 397f

¹² Schartau, Henric. *Om Nådavalet*. Ed. Lechard Johannesson, Uddevalla 1960, s 34

¹³ Luther, Martin. *Om den ...*, s 26

¹⁴ Luther, Martin. *Om den ...*, s 27

¹⁵ Luther, Martin. *Om den ...*, s 27f

¹⁶ Luther, Martin. *Om den ...*, s 32

av Guds vilja och förutseende är att när människan saknar den fria viljan sker allt i hennes liv av nödvändighet. Frihet i handlande blir något som endast tillkommer det gudomliga majestätet och om människan tilldelas detta, enligt Luther, skulle hon med rätta även bli tilldelad gudomlighet.¹⁷

Luther argumenterar med utgångspunkt från Guds trovärdighet, att Gud tar inte fel i sitt förutseende och därför kan en människa tro på hans löften och frukta för hans hotelser. Judas verk framhålls som ett exempel på Gud verkande vilja, som förverkligades genom Guds allmakt. Det ligger inte i Judas eller någon annan skapad varelses makt att handla annorlunda än Gud förutsett och därmed också beslutat. Guds allmakt är för Luther garantin för att det Gud förutsett också verkligen sker och mot allmakten kan inte något skapat stå emot. Han menar att det som Gud förutsett och som med nödvändighet sker, är utmärkande för det gudomliga och att om detta tas bort elimineras också tro, gudsfrukten, löften och hotelser, ja själva gudomligheten skulle förnekas.¹⁸

Här anas en avgörande skillnad mellan Schartau och Luther. Schartau är mån om att betona hur Guds handlande även i det fördolda sker i barmhärtighet. Han framhåller Guds väsen som en garanti för att inte något kan ske som strider mot Guds rättvisa eller barmhärtighet. Samma utgångspunkt innebär emellertid för Luther att Guds vilja inte kan hindras, att allt sker med nödvändighet och här framträder redan det som i följande rubrik 2.2, blir den avgörande skillnaden. Nämligen att Luther sammanför Guds förutvetande och Guds beslutande vilja.

2.2 Utkorelsens grund - Guds ofelbara förutseende eller Guds vilja och makt?

Vad som är utkorelsens grund var svårt, för att inte säga helt omöjligt, att inte delvis redan komma in på i föregående avsnitt. Men blicken skall nu riktas mot det som är avgörande för utkorelsen hos Schartau respektive Luther.

Henric Schartau framhåller Guds ofelbara förutseende som det grundläggande för utkorelsen, vilket beskrivs som oändligt och ofelbart i likhet med Guds allsmäktighet. Viktigt är emellertid den distinktion som han här utgår från, nämligen att själva saken föreligger före förutseendet.

Det är således stridande mot förutseendets väsentliga beskaftenhet, att göra Guds förutseende till en orsak, och den utkorade människans salighet till denna orsaks följd. Ty emedan orsaken är till sin natur före dess verkan, så skulle, med antagandet av detta, Guds förutseende vara till sin natur före det som Gud har förutsett och då skulle Guds förutseende egentligen icke vara något förutseende, då förutseendet alltid förutsätter det som blivit förutsett.¹⁹

Det innebär alltså att inte något sker därför att Gud förutsett det, utan tvärtom har Gud förutsett det inträffade därför att det skulle ske och ifråga om detta kan Gud inte ta miste, enligt Schartau. Därför kan Guds förutseende vara utkorelsens grund för Schartau, men däremot aldrig identisk med dess verkande orsak.

Det avgörande som Gud fäst avseende vid när en människa utkorats till evig salighet är enligt Schartau:

Därpå, att hon vid sitt livs slut befinnes stå i tron på världens Frälsare samt att hon således genom tron står i delaktighet och förening med honom.²⁰

Utkorelsen är alltså en utkorelse i Kristus och till delaktighet med honom. Men Schartau betonar mycket noggrant och flera gånger den avgörande skillnaden mellan Guds förutseende och Guds beslut. Samtidigt poängteras att det här är en skillnad som endast framkommer i förhållande till Guds handlande med de skapade varelserna.

Inom Guds eget väsen är det visserligen icke någon annan åtskillnad än den, som är mellan Gudomspersonerna, ty Gud är en. Men då Gud betraktas i anseende till de skapade varelserna, så måste den åtskillnaden iakttagas, som Gud har i sitt ord framställt att det är mellan Guds förutseende förstånd och Guds beslutande vilja.²¹

Det avgörande för Schartau är att en människa måste lita till att Gud inte skulle vilja leda in människorna i en oriktig förståelse, utan att det verkligen är en åtskillnad mellan Guds förutseende och Guds be-

slut även för Gud själv.²² Lechard Johannesson tar i inledningen till Schartaus *Om Nådavalet* upp denna begreppsdistinktion och skriver att den lutherska ortodoxien betonade uppenbarelse som en verklig uppenbarelse, det vill säga såsom Gud möter oss i sitt ord sådan är han även till sitt väsen.²³ Det föreligger alltså en verklig överrensstämmelse ifråga om det som brukar kallas för trinitetens ekonomi och immanens, det vill säga Guds handlande och självuppenbarelse utåt motsvaras av en verklighet också i Gud själv. Längre fram kommer detta visa sig bli avgörande ifråga om den efterföljande tolkningen av Martin Luthers betoning på den fördolde respektive den uppenbarade i Guden i boken *Om den trälbundna viljan*.

Det Gud har förutsett enligt Schartau, och som är grunden för utkorelsen, är vilka människor som skall låta hjälpa sig till tron på Frälsaren och sedan låter sig bevaras i tron intill sin levnads slut. Grunden för Guds utkorelse ligger alltså i Guds förutseende ifråga om en människas mottagande av tron i tiden. Men det är inte utkorelsen som är ”själva saken”, utan delaktigheten i den försoning som Jesus vunnit som fullkomlig människa och Guds Son.²⁴ Gud har alltså inte beslutat så att säga ”rakt av”, utan beslutat efter vad som har förutsetts kommer att ske hos människorna ifråga om deras kommande eller icke kommande tro.

När Martin Luther fokuserar på vad som är utkorelsen grund är det utifrån följande antagande:

Guds förutseende och allmakt stå sålunda i rak motsättning till vår fria vilja. Ty antingen måste Gud bli bedragen i sitt förutseende och ta fel i handlande – vilket är omöjligt –, eller också måste vi handla och drivas efter hans förutseende och handlande.²⁵

Utkorelsens grund för Luther är att Gud förutser och förutbestämmer allt. Att Gud varken kan ta fel eller bli hindrad i sitt förutseende eller förutbestämmande och att därför inte något kan ske utan Guds vilja. Varken människan, änglarna eller något skapat har någon fri vilja. Utkorelsen beskriver Luther därför som själva huvudpunkten och påvedömet, avlaten och dylikt framställs snarare som skröp än allvarliga frågor i jämförelse med detta.²⁶

Utkorelsens grund är för Luther Guds vilja och makt och det är också menar han den enda absoluta grunden för en människas frälsningsvisshet. Skulle Gud berövas makten och visheten att utvälja, framställer Luther Gud som en avgudabild av Ödet, under vars makt allt skulle ske av en slump. Han driver också att om inte Gud hade den yttersta makten skulle människor bli frälsta och fördömda utan Guds vetande och människorna fick då själva avgöra sin evighet. En sådan Gud är för Luther identisk med Aristoteles Gud, en Gud som sover och låter vem som helst använda sin godhet och straffande makt. Guds makt och vilja är det yttersta för det gudomliga majestätet och Gud har enligt Luther inte överlämnat åt människorna det mödosamma och besvärliga arbetet att motta eller avvisa hans mildhet och vrede. Om så vore fallet, menar han att människan vill mäta och ursäkta Gud med det mänskliga förnuftet, istället för att vörda det gudomliga majestätets hemligheter.²⁷

Luther framhåller att

... den levande och sanne Guden måste vara sådan att han genom sin frihet pålägger oss nödvändighet, det blir själva förnuftet nödsakat att erkänna. Ty det skulle ju vara en löjlig Gud eller snarare en avgud, som blott osäkert förutsåge det kommande, och som låte sig bedragas i och av det som händer, medan dock till och med hedningarna tillagt sina gudar det oundvikliga ödet. Lika löjlig skulle han vara, om han ej kunde och gjorde allt, eller om något skedde honom förutan. Men om hans förutseende och allmakt medges, så följer helt naturligt med oemotståndlig följdriktighet, att vi ej blivit till genom oss själva, ej heller leva och utträta något genom oss själva, utan endast genom hans allmakt.²⁸

Inte något kan ske Guds allmakt förutan, enligt vilken ”han mäktigt verkar allt i alla”.²⁹

Luther medger att läran om att allt beror på Guds vilja

[v]isserligen stöter det i högsta grad det allmänna förståndet eller det naturliga förnuftet, att Gud av sin blotta vilja överger, förhärdat

22 Schartau, Henric. *Om Nådavalet*, s 32

23 Schartau, Henric. *Om Nådavalet*, s 18

24 Schartau, Henric. *Om Nådavalet*, s 28- 30

25 Luther, Martin. *Om den trälbundna viljan*. Uppsala 1925, s 217

26 Luther, Martin. *Om den trälbundna viljan*. Uppsala 1925, s 359f

27 Luther, Martin. *Om den trälbundna viljan*. Uppsala 1925, s 192-194

28 Luther, Martin. *Om den trälbundna viljan*. Uppsala 1925, s 217

29 Luther, Martin. *Om den trälbundna viljan*. Uppsala 1925, s 217

17 Luther, Martin. *Om den ...*, s 61f

18 Luther, Martin. *Om den ...*, s 212

19 Schartau, Henric. *Om Nådavalet*. Ed. Lechard Johannesson, Uddevalla 1960, s 30

20 Schartau, Henric. *Om Nådavalet*, s 58

21 Schartau, Henric. *Om Nådavalet*, s 32

och fördömer människorna, som om han funne sitt nöje i synder och de olyckligas hårda, eviga plågor, han som dock prisas som så barmhärtig och god...³⁰

Men likväl betonar Luther nödvändigheten i att hålla fast även vid dessa konsekvenser av Guds absoluta allmakt.³¹

I lutherforskningen är det som Luther här ovan framförde med sådan emfas emellertid inte längre något självklart. När Gösta Wrede i *Svensk Teologisk Kvartaltidskrift* 1984 recenserar Rune Söderlunds avhandling *Ex Praevisa Fide* påpekar han följande:

När det nu är så, att människans vilja fungerar fritt i *disciplina externa*, [det vill säga i yttre världsliga omständigheter] likaså människans eget val och eget handlande, kan inte *även detta* betecknas som vissa former av synergism? S[öderlund] svarar bestämt nej på den frågan och motiverar svaret utförligt. Här är ändå en punkt, där en uppmärksam läsare inte så lätt låter sig övertygas.³²

Wrede är, för att alludera på Schartaus tidigare anförda ord, flugan i den hälsosamma drycken på spåren, då han också något tidigare i sin ovan nämnda recension skriver:

Vad tesen handlar om är att *ex praevisa fide* inte enbart innebär predestination genom förutseende tro utan också predestination till tro, *ad fidem*. Sätillvida förefaller tesen inte vara sensationell, ty att Gud förutsett tro måste väl också innebära en förutbestämmelse till samma tro? Att överhuvudtaget skilja förutseende och förutbestämmelse angående predestinationen kan förefalla vara en långsökt sofistisk. Luther vägrade att ge sig in i den.³³

Det som Wrede kallar för långsökt sofistisk, är ändå den avgörande skillnaden mellan Schartau och Luther i det som ovan har framkommit. Schartau betonar mycket noga skillnaden mellan Guds förutseende och Guds beslutande vilja, om än detta är *ett* i Guds väsen så framkommer en reell skillnad ifråga om Guds handlande gentemot sin skapelse och Lechard Johannesson lyfter fram den lutherska ortodoxiens fastställande att uppenbarelsen är en verklig uppenbarelse. Det vill säga att Gud verkligen är sådan till sitt väsen som det framställs i den av Gud själv givna uppenbarelsen. Luther däremot, vidhåller att Guds förutvetande och beslutande vilja är ett, såväl i Guds väsen som i Guds handlande gentemot sin skapelse som inte på något sätt kan ha någon form av frihet. Schartau vidhåller, liksom Luther, att vilja och vetande är ett i Guds väsen, men säger i en predikan från tjugonde söndagen efter trefaldighet om detta att Gud

...handlat med lika så stor barmhärtighet och kärlek, då han har avgjort denna saken uti sitt fördolda, hän uti evigheten bortgömda råds beslut, som han har handlat här i tiden uppenbarligen uti människornas återlösning, och ännu här i tiden handlar vid människornas kallande och förande till salighet.³⁴

Skillnaden är alltså att Luther sammanfört Guds förutvetande med Guds beslutande vilja, både i Guds väsen och ifråga om Guds handlande gentemot sin skapelse. Medan Schartau klagör denna enhet i Guds eget väsen, men ifråga om Guds handlande emot sin skapelse framstår Guds förutvetande och Guds beslutande som två olika saker. Här menar Schartau att en människa får lita till att Gud inte vill bedra henne med felaktiga begrepp utan att detta också är en verklighet för Gud själv.

2.3 Utkorelsen – villkorlig eller dubbel?

Tidigare har det berörts vad utkorelsen är, om dess grund och vad som skiljer Luther och Schartau åt ifråga om detta. Frågan är nu, om utkorelsen såsom de båda gestaltar den är villkorlig eller dubbel, det vill säga om en människa själv har någon egen möjlighet att påverka sin utkorelse. Henric Schartau framställer i en predikan hållen Nyårsdagen år 1815 och 1824, i sin *Evangeliepostilla* att:

Människan kommer att i evigheten vara antingen genom Jesu namn frälst, eller genom sitt eget namn förtappad.³⁵

Schartau säger att såväl de människor som blir frälsta, som de vilka förhärdas varit föremål för ordets verkan, däri återfinns alltså inte skillnaden utan

30 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 218

31 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 217f

32 Wrede, Gösta. Rec. av R. Söderlund, Ex Praevisa Fide. Arbeiten zur Geschichte und Theologie des Luthertums Neue Folge Band 3. I: Svensk Teologisk Kvartaltidskrift, ärg. 1984 s 135 spalt 1

33 Wrede, Gösta. Rec. av R. Söderlund, s 135 spalt 1

34 Schartau, Henric. Evangeliepostilla. Lund 1937, s 397

35 Schartau, Henric. Evangeliepostilla. Lund 1937, s 35

[d]e som bliva förhärdade genom Guds ord, råka i känslolöshet icke egentligen därigenom, att Guds ord verkar på dem, ty Guds ord verkar på många som icke bliva förhärdade; utan all känsla av ordets kraft upphör hos dem därigenom, att de göra ordets kraft ett fortfarande och ondskefullt motstånd; liksom, å andra sidan, de som bliva omvända, bliva icke omvända därför, att Guds ord verkar på dem, ty Guds ord verkar på många som bliva kvar i sitt oförändrade tillstånd; utan ordets verkan skrider då hos dem till omvändelse, när de lämna den Helige Andes verkan hos sig rum.³⁶

Gud genomdriver utkorelsen genom det som Schartau kallar för nådesordningen. Tore Hulthén skriver i sitt verk *Jesu Regering* att nådens rike karakteriseras i allmänhet hos Schartau som den inrättning Gud genom Jesus har gjort för de fallna människornas frälsning. Hulthén talar här främst om två saker nämligen, först, nåderiket som en inrättning till förvärvande av den nåd Jesus har vunnit och det andra, nådens rike som en inrättning för tillämpandet av den nåd som Jesus vunnit.³⁷ Därmed beträds nådesordningen genom salighetens medel varigenom Anden verkar omvändelse och tro, då det näderike som Jesus grundlagt möter människan genom ordet och sakramenten.

Utkorelsen för den enskilda människan avgörs enligt Schartau av hennes svar på Guds kallelse och det är svaret på Guds kallelse som Gud i sitt förutseende har förutsett av evighet.

Utkorelsen är således icke något ovillkorligt beslut som Gud skulle hava fattat utan avseende på människans förhållande. Utan det stöder sig på Guds allvetande förutseende om en människas tillkommande omvändelse och bevarande, varuti Gud icke kan bedraga sig.³⁸

Som avgörande, ifråga om svaret på Guds kallelse, framhåller Schartau ett rätt allvar och ståndaktighet, som han menar är oskiljaktigt förenat med att bli utkorad till det eviga livet. Enda sättet för en människa att få svar på frågan om hon är utkorad till evigt liv eller inte, är att hon låter sig omvändas. En människa kan alltså inte vara utkorad utan att hon själv låter sig dragas till Frälsaren, kommer till tro och låter sig bevaras i denna tro intill sitt livs slut. Han framhåller gång efter annan att alla människor är återlösta av Frälsaren genom hans lidande och ställföreträdande död på korset och att Guds utstakade nådesordning, det vill säga vägen till tro, är öppen för alla människor. Den som däremot aldrig frågat efter Kristus, sin utkorelse, och inte gör så under sin levnad, den skall frukta för att inte vara bland de utkorades flock enligt Schartau. En sådan människa går förlorad därför att hon försummat eller missbrukat Herrens tillbudna nåd och då har Gud sett detta i sitt eviga förutseende och därför heller inte utkorat henne till evigt liv.³⁹

I sin bok *Om Nådavalet* visar Schartau på avsnittet med Farao, 2 Mos 10:27, som ett exempel på att salighetsmedlen instiftas av Gud för att föra en människa till frälsande tro och inte i första hand till förhärdelse. Förhärdelsen är istället ett resultat av att människan missbrukat dessa medel. Guds ord blir till andlig död för dem som står emot dess överbevisningar och den väckelse som den Helige Ande vill verka i människans hjärta genom detta ord. Men Schartau värjer sig genast för den själavårdande frågan som då tycks bli: Skall en människa akta sig för Guds ord så att det inte går på det här sättet? Nej, utan det handlar om ordet lämnas rum eller inte i människohjärtat. Som illustration för sin tolkning använder han nattvarden där Jesus kropp och blod är fullt närvarande för alla nattvardsgäster, men effekterna av detta blir helt olika för nattvardsgästerna. För dem som prövat sig själva och ger akt på vad det är ges syndernas förlåtelse, medan de andra möter en förblindelse och förhärdelsedom. Schartau drar av detta slutsatsen att ”meningen” med nattvarden är inte den eventuella förhärdelse som genom missbruket föder en känslolöshet, då detta inte är Guds omedelbara verk. När däremot missbruket fortgår och förhärdelsen träder in, är Gud endast bidragande på det sätt att han inte upphör att verka genom nådemedlen, trots att syndaren gör motstånd och heller inte tar honom ur tiden innan han blir förhärdad. Gud förhärdar alltså, enligt Schartau, inte någon med aktiv vilja, utan förhärdelsen är ett resultat av att människan står emot Guds kallande nåd. Fördömmelsen föds alltså, enligt Schartau, genom förhärdelsen som kommer av att en människa står emot Guds erbjudna nåd.⁴⁰

36 Schartau, Henric. Om Nådavalet, s 41

37 Hulthén, Tore. Jesu regering. En studie i Henric Schartaus teologiska åskådning i jämförelse med ortodox, pietistisk och wolffiansk läruppfattning. Del I. Lund 1969. Del II Borås 1991, s 115

38 Schartau, Henric. Evangeliepostilla. Lund 1937, s 395

39 Schartau, Henric. Evangeliepostilla. Lund 1937, s 394ff

40 Schartau, Henric. Om Nådavalet, s 41f

Det oundgängliga villkoret för att vara utkorad till evigt liv, enligt Schartau, är att människan har kommit till tro. Utkorelsen förbinder han helt vid framhårdandet i tron intill änden, och det gör att de utkorade, åtminstone vid livets slut, återfinns inom de trognas hop, det vill säga närvarande i den yttre kristna församlingssamfundet.⁴¹ En människas utkorelse till evigt liv förverkligas slutligen när hon blivit kvar i tron genom en salig död.⁴² Schartau återför alltså inte orsaken till en eventuell förtappelse på Gud, utan hänför detta ansvar på den enskilda människan därför att hon antingen inte velat ta emot eller motstått Guds kallelse.

Bengt Hägglund skriver i sin bok *Teologins Historia* att när ”När Gud förhärdat Faraos hjärta sker detta icke såsom en predestination till det onda utan såsom ett straff för Faraos obotfärdighet”.⁴³

Men Hägglund kallar också den luthersk-ortodoxa predestinationsläran för

...en s.a.s. bruten, icke rationellt genomförd teori: å ena sidan är Gud allena upphov till människans frälsning (vilket ligger i predestinationen), å andra sidan är icke Gud utan människans egen ondska orsaken till förkastelsen.⁴⁴

Detta är den stora skillnaden mot när Martin Luthers tankar träder fram ifråga om den dubbla utkorelsen i boken *Om den trålbundna viljan*, för häri möter helt andra utsagor än hos Schartau.

Luther talar istället om

...denna Guds förborgade och fruktansvärda vilja, han som efter sitt råd bestämmer, vilka och vilket slags människor han vill låta vara mottagliga för och delaktiga av den förkunnade och erbjudna nåden. Denna vilja får ej efterforskas, utan den måste vördnadsfullt tillbedjas som det gudomliga majestätets allra vördnadsfullaste hemlighet, förbehållen gudomligheten själv, mycket strängare dold och avskuren för oss än Korykiska grottor i otalig mängd.⁴⁵

Där Schartau talade om tilltro till att Gud handlar lika barmhärtigt i det fördolda som i sitt uppenbarade verk, säger Luther istället:

Detta är trons högsta steg, att tro honom vara mild, som frälsar så få och fördömer så många, tro honom vara rättvis, som med sin vilja gör, att vi med nödvändighet äro värda fördömelse...⁴⁶

Trons nödvändighet, menar Luther, kommer in, då en människas förnuft inte kan förstå hur Gud kan vara barmhärtig och rättvis när han visar så stor vrede och orättvisa.⁴⁷

Bengt Hägglund framhåller i en utläggning av Luthers predestinationslära att

[f]örst i evigheten skall det framstå såsom fullkomlig rättvisa och kärlek, att Gud låter somliga människor drabbas av förtappelsen.⁴⁸

Luther menar att nåden erbjuds åt alla, men den anstöt som evangeliet väcker hos ett stort antal människor är också, enligt honom, en direkt verkan av det gudomliga majestätet som gör att människor lämnas åt sig själva, förhärdat och förkastat. Det är alltså Guds direkta avsikt att människor skall förgås och här skall inte frågan ”varför” ställas enligt Luther, utan istället skall Gud i vördnad tillbedjas.⁴⁹

Aleksander Radler skriver i sin bok *Kristendomens Idéhistoria* att

Luther är helt kompromisslös i sin förkunnelse av den dubbla predestinationen, men han varnar för all spekulation över Guds fördolda vilja. Man måste hålla sig till den uppenbarade viljan, till Ordet. Tron kommer att finna tröst och visshet i tanken på att Guds vilja är nödvändig och oföränderlig [...] Ju mera dold Guds vilja är, desto starkare måste tron vara, och den som är stark i tron finner enheten i Gud, i hans kärleksfulla vilja.⁵⁰

En liknande förståelse tycks framkomma i Bengt Hägglunds recension av Fredrik Brosché's avhandling *Luther on Predestination*, i *Svensk Teologisk Kvartaltidskrift* där han skriver:

Han [författaren] finner därvid, att de ”hårda” utsagorna om Guds

vrede och förkastelse inte kan bortförklaras utan är ofrånkomliga element i Luthers gudslära. I allmänhet menar man väl, att Luther liksom traditionen efter honom hävdar en universell frälsningsvilja hos Gud, till skillnad från den kalvinska ståndpunkten. Men författaren visar på texter, som tycks tala för att Luther i konsekvens av den dubbla predestinationsläran också kan räkna med en ”vilja till partikulär frälsning” - som det heter med ett onekligen tillspetsat uttryck. Det visar sig t. ex., att kardinalstället i detta sammanhang, 1 Tim 2:4, om att Gud vill att alla människor skall bli frälsta, inte alltid av Luther tolkas som ett bevis för den universella frälsningsviljan. I vissa tidiga texter och i en kommentar till själva bibelöversättningen har han istället tolkat ordet frälsning som syftande på jordisk välgång (hjälp, räddning), detta motiverat av att den föregående versen talar om ett stilla och fredligt liv i samhället. Det finns dock andra ställen, där Luther tolkar bibelordet ifråga på sedermera vanligt sätt som ett argument för tanken på en universell frälsningsvilja.⁵¹

I ovan nämnda recension blir dock slutsatsen:

...[R]ättfärdiggörelse genom tro tar överhand över de teoretiska slutsatserna utifrån predestinationsläran. I den aktuella gudstron övervinnes predestinationsanfäktelsen och utifrån den ”karismatiska” erfarenheten av visshet om frälsningen ernås också en övertygelse om kärleken som det grundläggande i Guds väsen. Enheten i gudsbilden ligger sålunda däri att kärleken i sista hand är mer grundläggande än vreden.⁵²

Rune Söderlund berör i sin avhandling *Ex Praevisa Fide*, i det första kapitlets andra del Luthers bok *Om den trålbundna viljan* och tolkningen av Luthers eventuellt dubbla predestinationslära. Söderlund påpekar svårigheterna med att avgöra vad Luther menar, dock menar han att det i alla fall terminologiskt föreligger en dubbel predestinationslära, men att en dubbel predestinationslära endast sakligt föreligger när också Guds allmänna frälsningsvilja förnekas.⁵³ Ett förnekande av Guds allmänna frälsningsvilja menar sig Söderlund endast finna på ett ställe i *Om den trålbundna viljan*. Sakligt är det alltså möjligt att tala om en dubbel predestinationslära, men han framför tanken att utsagorna om den fördolda Guden inte bör göras allt för absoluta.⁵⁴

Men hos Luther kvarstår fortfarande yttrandet att

...om Gud berövas makten och visheten att utvälja, vad blir han då annat än en avgudabild av Ödet (Fortuna), under vars makt allt sker av en slump? Och slutligen kommer man därefter, att människor bli frälsta och fördömda utan Guds vetande, då han ju ej genom en bestämd utkorelse skilt dem, som skola bli frälsta, och dem, som skola bli fördömda...⁵⁵

Christer Gardemeister menar dock i sin avhandling *Den suveräne Guden* att Luther i skriften *Om den trålbundna viljan* driver att Gud verkar såväl gott som ont, att allt i tillvaron sker av nödvändighet och att Gud även aktivt verkar förstörelsen.⁵⁶

När Luther beskriver hur Gud verkar fördömsen, betonar han att Gud verkar allt i alla, men Gud kan inte själv göra något ont. Förklaringen är, menar han, att Gud verkar genom Satan och de ogudaktiga människorna såsom de är och då gör dessa endast vad de i och av sig själva kan, det vill säga att göra ont och leds bort från Gud. Gud själv är god och kan inte göra något som är ont, men genom sin allmakt använder han de onda redskapen som då utför sitt onda verk genom att de inte kan undkomma Guds allmakt. Genom allmaktens rörelse verkas förhärdsen, men som Luther betonar, genom den egna ondskan, för Gud är endast givaren bakom kraften till förhärdsverket.⁵⁷

En ogudaktig människa kan enligt Luther lära sig bibelordet, men Fadern måste dra henne genom Anden om hon skall komma till en inre upplysning, det vill säga levande tro. Det avgörande är alltså inte en relation till nådemeden, utan Guds aktiva vilja för att en människa skall komma till tro.⁵⁸ Sven Ingebrand visar i sin avhandling *Olaus Petri reformatoriska åskådning* att även Olaus Petri har en predestinationslära i likhet med ovanstående hos Luther, där An-

41 Schartau, Henric. Om Nådavalet, s 52

42 Schartau, Henric. Om Nådavalet, s 74

43 Hägglund, Bengt. Teologins Historia. En dogmhistorisk översikt. Fjärde upplagan. Lund 1969, s 292f

44 Hägglund, Bengt. Teologins Historia, s 293

45 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 149

46 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 56

47 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 56

48 Hägglund, Bengt. Teologins Historia, s 211

49 Luther, Martin. Om den..., s 159

50 Radler, Aleksander. Kristendomens Idéhistoria. Från medeltiden till vår tid. Andra upplagan. Lund 1995, s 145

51 Hägglund, Bengt. Rec. av F. Brosché Luther on Predestination. The Antinomy and the Unity Between Love and Wrath in Luther's Concept of God. I: Svensk Teologisk Kvartaltidskrift, 1978 s 130 spalt 2

52 Hägglund, Bengt. Rec. av F. Brosché, s 130 spalt 2

53 Söderlund, Rune. Ex Praevisa Fide. Zum Verständnis der Prädestinationslehre in der lutherischen Orthodoxie. Hannover 1983, s 20

54 Söderlund, Rune. Ex Praevisa Fide, s 26

55 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 192f

56 Gardemeister, Christer. Den suveräne Guden. En studie i Olaus Petris teologi. Lund 1989, s 214

57 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 199f

58 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 350

den genom ordet endast ges åt dem som Gud i förväg förutbestämt till evigt liv.⁵⁹ Christer Gardemeister visar också i sin avhandling *Om den suveräne Guden. En studie i Olaus Petris teologi* hur Olaus Petris teologi domineras av ett helt förkastande av *liberum arbitrium*, den fria viljan, och en total kausal determinering av tillvaron där Gud även aktivt förhärdar syndare och så demonstrerar sin makt.⁶⁰

Tryggheten med Guds totala allmakt är enligt Luther att frälsningen ligger i Guds vilja och inte i människans egen vilja eller strävande, då Gud inte kan ljuga och att ingen kan övervinna hans vilja. På detta sätt menar han att åtminstone några kan bli frälsta, men utan Guds aktiva vilja skulle inte någon enda bli räddad.⁶¹

Schartau företräder en utkorelselära där han kan uttrycka det så att en människa antingen blir frälst genom Jesu namn eller förtappad i sitt eget namn. Förhärdelsen menade han inte skedde av Andens direkta verkan genom Ordet, utan det avgörande var människans eget motstånd mot detta verk. Därav följer att Guds utkorelse inte är ovillkorlig för Schartau, utan Gud har tagit hänsyn till en människas mottagande respektive avvisande av Andens verk genom Ordet. Guds utkorelse är alltså ett förtöende av människans förkastande eller bejakande av Guds erbjudna nåd i Kristus. Viktigt för honom är dock att vägen varit öppen för alla människor.

Den här förståelsen finns emellertid inte hos Luther, utan hos honom har evangeliet istället vad som skulle kunna kallas för en ”dubbel” verkan. Gud verkar allt i alla och även människors förtappelse genom den anstöt som evangeliet uppväcker hos människorna.

Frälsningen ligger helt utanför människans egen vilja eller strävan, enligt Luther, och utan Guds aktiva vilja skulle inte någon enda bli räddad.

Olika forskare har betonat olika sidor, men faktum kvarstår att i jämförelse mellan Schartau och Luther finns det en markant skillnad ifråga om utkorelsen är villkorlig eller dubbel. Flugan i den hälsosamma drycken är, för att använda Schartaus egna ord, lokaliserad och uppsatsens avslutande del blir därför en analys av hur Gud handlar med människan och genomdrivar utkorelsen.

2.4 Utkorelsen - resultatet av relationen till nådemedlen eller av den fördolda och uppenbarade Guden?

Avgörande för förståelsen av Henric Schartaus syn på Guds nåd och hur Gud handlar med människan är att detta möte sker i det han kallar för nådesordningen genom salighetsmedlen. Tron är för Schartau inte någon form av egenskap eller fullkomlighet hos den enskilda människan som skulle kunna vara möjlig genom eget förnuft eller egen kraft. Tron är ett verk av den Helige Ande och denna tro verkas hos var och en som inte gör motstånd mot Guds Ande. Möjligheten, eller svårigheten, för människan är nu att Guds Ande verkar den åtråvärda tron genom ordet, sakramenten och predikoämbetet. Ett barn som döps, får däremot alltid den frälsande tron enligt Schartau, då barnet inte presterar avgörande motstånd mot Guds Andes verk i människohjärtat.⁶²

Schartau har på ett flertal ställen förmaningar och varningar om hur Guds verk skall tas emot för att det skall resultera i en levande tro intill änden, vilket då också innebär att människan är utkorad. En människa som förblivit kvar i Guds kallande nåd beskriver Schartau som en människa med en outsläckt lust till Guds ord. De som inte blir omvända beskrivs som människor vilka har föspillt Guds kallelse till tro, de så kallade nåderörelserna. Dessa nåderörelser, påpekar han i *Biblisk Cateches*, kan också förkvävas, förslösas och missbrukas.⁶³

Schartau behöver gång efter annan klargöra varför människor inte kommer till tro, då han menar att Gud vill verka tron i varje människa. I *Biblisk Cateches* betonar han att en människa som söker efter tron kommer till en rätt tro när hennes sökande är uppriktigt och allvarligt. Bryr sig den sökande sedan inte om hur mycket av svårigheter eller lidande som

hon kan tänkas möta, skall hon få del av tron.⁶⁴ Att en människa varit, som Schartau kallar det, ”böjelig” för Guds Ande och inte gjort motstånd är dock inte att anse som någon merit, för när hon väl kommit till tron fästs inget avseende från Guds sida vid hur hon kommit till tron.⁶⁵

Schartau betonar att den troende människan förlitar sig på sin Frälsare och väntar syndernas förlåtelse av honom. Detta gör hon, därför att han tillräckligt betalt för alla hennes synder och hon tror därför att hon skall få dem förlåtna för hans skull. Omedelbart kommer de två följdfrågorna:

Huru kommer en människa till en sådan tro?

Vår Frälsare Christus har utträttat det att den H. Anda värkar på hvar och en Människas hjerta, så att hon omsider kommer till tron genom en sådan den H. Andas verkan om hon lämnar denna verkan hos sig rum.

Genom hvad medel värkar den H. Anda en sådan tro?

Genom Guds Ord och de Heliga Sacramenterna.⁶⁶

Även i själavårdsbrev kommer denna undervisning fram:

Likväl vet man att det beror egentligen af Gud, att en människa tror och blir från synden lös; likväl beror det av människan själf om hon icke tror, och icke varder från synden lös; ty det härrör af Guds verkande nåd, att en människa kommer till tron, och således genom vår Frälsares förlossning blir lös från sina synder; men det härrör af människans nekande motvilja, hvarmed hon emotstår den Helige Andes verkan, att hon icke kommer till tron, och således inte vinner del i vår Frälsares förlossning, genom hvilken hon ifrån synden skulle varda lös.⁶⁷

I en predikan hållen Nyårsdagen år 1815 och 1824, berör Schartau hur en människas hanterande av de medel Gud givit i sin nådesordning, här speciellt mottagandet av det förkunnade ordet, blir avgörande för en människas olyckliga eller lyckliga evighetstillstånd.

Där kommer hennes öde att bli evigt, hurudant det då blir, lyckligt eller olyckligt, allt efter som hennes tillstånd har varit, då evigheten för henne börjades. En predikan blir den sista, där nåd och salighet åt en människa tillbjudas, och sedan tillbjudes det henne icke mer. Det blir omsider en gång för sista gången då den Helige Ande verkar på en människas hjärta, och sedan evigt icke mera, eftersom en människan blivit flyttad utom nådesordningen, med detsamma som hon blivit flyttad utom tidens gräns.⁶⁸

Då människans hanterande av nådemedlen har en så avgörande betydelse är Schartau också i sina predikningar flitig att mana människor till bruk av dessa medel. Följande exempel är hämtade ur hans Evangeliepostilla: Maning att bruka ordet, s 457, salighetsmedlen är till för alla och en människa kan inte skiljas från de yttre medlen utan att skiljas från Jesus, s 224, en människa måste anamma hans, Jesu, ord för att bli salig och med tro tillägna sig hans vunna frälsning, s 401, en människa behöver ta emot ordets verkan, s 404, ta Guds ord till dig, s 406.

Schartau kan använda ganska dramatiska bilder för att illustrera allvaret i hur en människa själv avgör utgången av sin utkorelse, exempelvis i ovan nämnda predikan från Nyårsdagen:

Var och en förståndig människa måste väl medgiva att hon till exempel inom hundra år härefter måste vara i evigheten. Men hon kan komma där inom en mycket kortare tid; [...] Innan denna förändring sker, måste den förändringen med henne vara skedd, som kallas en sann omvändelse; om icke evighetsförändringen skall bli för henne olycklig; ty omvändelseförändringen måste ske i tiden, och kan i evigheten icke ske.⁶⁹

Hos Martin Luther möter ett annat synsätt. Han menar att

Gud och Guds skrivna ord äro två helt skilda ting, lika väl som Skaparen och Guds skapelse äro två skilda ting. Att hos Gud finnes mycket fördolt, som vi ej känna, därpå tvivlar ingen.⁷⁰

Det finns alltså en del av gudomen som är fördold för en människa, menar Luther, och denna skall vördnadsfullt tillbedjas och får inte efterforskas. Därför menar han också att ifråga om Gud måste den Guds vilja som är förkunnad, uppenbar och dyrkad åtskiljas från den del av

64 Schartau, Henric. *Biblisk Cateches*, s 184

65 Schartau, Henric. *Biblisk Cateches*, s 194

66 Schartau, Henric. *Större Undervisning*. Ed. Lechard Johannesson, Uddevalla 1957, s 75

67 Schartau, Henric. *Bref...*, s 334

68 Schartau, Henric. *Evangeliepostilla*. Lund 1937, s 37

69 Schartau, Henric. *Evangeliepostilla*. Lund 1937, s 37f

70 Luther, Martin. *Om den trälbundna viljan*. Uppsala 1925, s 13

59 Ingebrand, Sven. *Olaus Petris reformatoriska åskådning*. Uppsala 1964, s 113. Se även s 139 att Anden är Guds gåva till de utvalda genom ordet, s 299, att trons yttersta orsak är Guds eviga utkorelse och s 304-305 där Guds utkorelse anges som den rationella förklaringen till varför alla människor inte tar emot evangeliet. Att tron kommer av utkorelsen menar även Jean Calvin, se Institutio, III.XXII.10, eller: Calvin, Jean, *Institutes of the Christian Religion*. Band 2. Philadelphia 1960. Ed. John T. McNeill, s 945. Jfr Philipp Melancthon vars syn på utkorelsen från och med 1540-talet skiljer sig från Luther, Calvin och Olaus Petri och istället, likt Schartau, grundar sig på Guds förutseende. Därmed upplöses Luthers spänning mellan den fördolda och uppenbarade Guden. Se Lindström, Henning. *Skapelse och frälsning i Melancthons teologi*. Lund 1944, s 36-39.

60 Gardemeister, Christer. *Den suveräne Guden. En studie i Olaus Petris teologi*. Lund 1989, s 215, se även s 223 och 248 m fl.

61 Luther, Martin. *Om den trälbundna viljan*. Uppsala 1925, s 353f

62 Schartau, Henric. *Biblisk Cateches*. Ed. Lechard Johannesson, Uddevalla 1955, s 129f; jfr Schartau, Henric. *Om Nådavalet*. Ed. Lechard Johannesson, Uddevalla 1960, s 70 fråga 47: Människan är en fri varelse så tillvida att hon kan göra motstånd vid Guds dragande.

63 Schartau, Henric. *Biblisk Cateches*, s 146

gudomen som inte är förkunnad, uppenbarad eller dyrkad. Gud döljer sig alltså, till vissa delar, för människan. Och där Gud inte vill bli känd, angår denna sida av Guds väsen inte heller människorna. Gud i sitt upphöjda majestät är fördold för människan, därför att där har Gud inte velat möta henne. Men där Gud har uppenbarat sig genom sitt ord och erbjuder sig åt människorna där vill han också möta dem. Det är alltså den förkunnade Gudens vilja och avsikt att ta bort synd och död för att frälsa människan. Men den förborgade Guden, i sitt majestät, klagar inte över eller vill ta bort döden, utan verkar liv, död och allt i alla enligt Luther. Han menar att Gud har inte begränsat sig genom sitt ord, utan fortfarande förbehållit sin frihet över allt. Distinktionen mellan den fördolde och uppenbarade Guden är för Luther nödvändig för att inte i okunnighet bedra sig själv, den är lika viktig som skillnaden mellan Guds ord och Gud själv. I klartext innebär det att Gud i sitt ord, som den uppenbarade Guden, inte vill syndarens död men i sitt utgrundliga majestät vill han det efter sin outrannsakliga vilja. En människa skall därför, enligt Luther, hålla sig till Guds ord och inte efterfråga Gud i hans utgrundliga majestät där han inte velat möta sin skapelse. Det är nog menar han att ha vetskapen om Guds outrannsakliga vilja, men varför och hur långt den går skall en människa endast frukta och tillbedja och inte efterforska. Därför kan Luther också säga att Gud vill att alla människor skall bli frälsta och att det måste tillräknas människans egen vilja att hon går förlorad därför att hon inte tar emot sin räddare. Men varför det gudomliga majestätet, som ensamt förmår, inte tar bort eller ändrar det hos en människa som får henne att säga nej till sin frälsning får inte efterfrågas menar Luther.⁷¹

Det gudomliga majestätets hemligheter är, enligt Luther, omöjliga att nå och att försöka detta ses endast som ett utslag av mänsklig förmåtenhet vilken försummar det nödvändiga och istället försöker utrannsaka Guds hemlighet. Istället skall en människa sysselsätta sig med den inkarnerade Guden, det vill säga Jesus. Det är den inkarnerade Guden som, enligt Luther, talar när han säger att han har velat men inte ni, denne Gud gråter över de ogudaktigas fördärv. Och det sker fastän det gudomliga majestätets vilja med avsikt lämnar och förkastar människor för att de skall förgås. Inför detta majestät skall människan uppmanas till tystnad och vördnad, menar Luther.⁷² Att människor enligt och i kraft av Guds vilja, som Luther här skriver, skulle lämnas och förkastas är en formulering som är helt identisk med den som Jean Calvin ger uttryck för i sitt dogmatiska verk *Institutio*.⁷³

Luther argumenterar:

Men låt oss föreställa oss, att Gud måste vara sådan, att han tar hänsyn till förskyllan vid fördömandet, skola vi då på samma sätt påstå och medge, att han tar hänsyn till förtjänst vid frälsningen?⁷⁴

Ragnar Bring tar fasta på den här argumenteringen i sin undersökning *Dualismen hos Luther*, där han skriver att:

Från en synpunkt sett torde man kunna säga, att predestinationstanken står som en yttersta garanti mot all förvanskning av sola gratia. Grunden till Guds förhållande till människorna är på intet sätt att söka hos dem, utan ligger hos Gud själv. Intet finnes hos människorna, som kan motivera den Guds kärlek, som hans betvingande av människor innebär. Å andra sidan synes det tydligt för [Luther] att Gud ej betvingar alla- i att [Luther] så ser förhållandet framträder på denna punkt hans dualistiska verklighetsbetraktelse. Den rena nådens tanke å ena sidan och den dualistiska verklighetsbetraktelsen å andra leder så konsekvent till den dubbla predestinationstanken.⁷⁵

Henrik Ivarsson lyfter också fram problematiken med den rena nådestankens utformande hos Luther i sin avhandling *Predikans uppgift* där han menar att Luther anför utkorelsens hemlighet som den yttersta orsaken till predikans resultat⁷⁶ och att utkorelsetanken möjliggjorde att driva nådens suveränitet.⁷⁷

Men Luther är också noga med att påpeka, att ingen skall tänka när han hör att Gud förhårdar människor, som ju är den fulla konsekvensen av det som Bring ovan kallade för den dubbla predesti-

71 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 149ff

72 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 159ff

73 Calvin, Jean, Institutio, III.XXI.7, se även III.XXII.1 och III.XXIII.11 där Calvin hänför den enskilda människans frälsning eller förtappelse helt på Guds viljas behag. För Calvin föregår Guds beslut om utkorelse, liksom för Luther, bruket av nådemedlen och verkställs endast genom dem, jfr III.XXII.10

74 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 240

75 Bring, Ragnar. Dualismen hos Luther. Lund 1929, s 337f

76 Ivarsson, Henrik. Predikans uppgift. En typologisk undersökning med särskild hänsyn till reformatorisk och pietistisk predikan, Lund 1956, s 98

77 Ivarsson, Henrik, Predikans uppgift, s 111

nationstanken, att detta sker precis som om Gud skapade det onda i människan, för det vore ju att göra något ont. Istället menar Luther att det är människans egen gudlösa och fördärvade natur, vilken är under Satans välde, som dras med genom Guds allmakt såsom något skapat och beroende av Gud. Däremot faller skulden på människan, menar han, då människan av naturen är ond och endast Gud är god till sin natur. Gud som i sig själv är god kan inte göra ett sådant ont verk direkt i en människa, men resultatet blir ont då människan som redskap är ond. Det är då Guds vishet, menar Luther, som gör att Gud ändå kan använda detta onda till sin ära och människors frälsning.⁷⁸

Bring skriver om det typiska för Luther att tänka sig Guds relation till människan i antingen lagens eller evangeliets form, men ifråga om predestinationens ovillkorlighet ser Bring en svårighet framkomma vad det gäller spänningen i gudsbilden hos Luther. För ifråga om predestinationen är det Guds suveräna vilja som såväl fördömer som utkorar och han frågar sig:

Men hur kan kärleken och nåden slutgiltigt fördöma? I predestinationen är det ju nämligen ej fråga om ett dömande, där domen blir medel till frälsning, utan om slutgiltigt förkastande. [...] Guds vrede i fördömsen synes ej kunna någonsin övervinnas av kärleken utan vara lika evig som denna.⁷⁹

Rune Söderlund berör i sin redan tidigare anförda avhandling *Ex praevisa fide*, också problematiken med de tillsyns hårda predestinationens utsagorna hos Luther i *Om den trålbundna viljan*. Söderlund konstaterar, att utsagorna om den dubbla utkorelsen hos Luther främst berör det som av Luther benämns den fördolde Guden och menar att det dock är tänkbart att dessa utsagor inte bör göras för absoluta. Söderlund nämner också att Luther på ett ställe i de så kallade Genesisföreläsningarna mellan åren 1535-1545 själv varnade för ett falskt bruk av hans utsagor om den fördolde Guden. Men han konstaterar att inte heller i dessa föreläsningar är det någon möjlighet att bringa full klarhet över utsagorna om den dubbla predestinationen i *Om den trålbundna viljan*. Söderlund lyfter dock också fram att Luther i terminologiskt hänseende redan ifråga om den uppenbarade Guden har en dubbel predestinationlära, då Guds electio förbinds med allt vad Gud i sin allverksamhet gör.⁸⁰

Bring menar att tron riktar sig mot det som är fördolt och

[i] trons perspektiv synes så tillvida deus absconditus och deus re-levatus sammanfalla. Dock förblir deus absconditus för tron fördold också i den betydelsen, att han ej är uppenbarad.⁸¹

Frågan är: finns det då en spänning i Guds väsen? Schartau antog inte detta enligt vad som ovan framkommit, utan för honom ville Gud verkligen frälsa varje enskild människa. Bring fortsätter:

Steget till att antaga en dualism inom Guds väsen mellan kärleks- och vredesviljan såsom två evigt giltiga ordningar synes litet, men är avgörande. [Luther] tar ej detta steg.⁸²

Men vad menar då Luther med följande utsaga?

Men om en Gud behagar dig, som belönar ovärdiga, bör ej heller en, som fördömer dem, som ej förskyllt det, misshaga dig är han rättvis där, varför är han det icke också här? Där utströr han sin nåd och barmhärtighet över ovärdiga, här utströr han sin vrede och stränghet över dem, som ej förskyllt det. I båda fallen går han för långt och är orättvis för människor; men i och för sig själv är han rättfärdig och sannfärdig. Ty hur detta kan vara rättvist, att han belönar ovärdiga, det är oss nu obegripligt, men vi skola se det, när vi komma dit, där man icke mer skall tro, utan skåda med avhöljt ansikte (jfr 2 Kor 3:13). Hur det kan vara rättvist, att han fördömer dem, som ej förskyllt det, är dock oss likaledes nu obegripligt, men man tror det dock, till dess Människosonen bliver uppenbar.⁸³

Schartau presenterar alltså utkorelsen som en villkorlig akt, beroende av människans bejakande eller förkastande av Guds kallelse. Medan däremot Luther framhöll Guds direkta verk både ifråga om trons upp-tändande och förhårdelseverk i människans hjärta. Schartau gestaltade det avgörande för utkorelsen som Guds möte med människan i sin utsta-

78 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 202

79 Bring, Ragnar. Dualismen hos Luther. Lund 1929, s 340f

80 Söderlund, Rune. Ex Praevisa Fide, s 23f

81 Bring, Ragnar. Dualismen hos Luther. Lund 1929, s 348

82 Bring, Ragnar. Dualismen hos Luther. Lund 1929, s 359

83 Luther, Martin. Om den trålbundna viljan. Uppsala 1925, s 242

kade nådesordning, genom salighetsmedlen där Gud vill verka tron hos varje människa. Luther däremot, framställde det som att nådemedlen istället var Guds direkta redskap för att genomdriva sin vilja ifråga om en människas tro eller förhållande. Luther särskiljde Gud och Guds ord, Schartau betonar istället att Gud handlar med samma barmhärtighet i det fördolda som i det uppenbarade. Luther menar att Gud inte fullt ut uppenbarat sitt väsens hemlighet, utan delvis fortfarande är fördold och därför kan tala om en fördold respektive en uppenbar Gud. Den fördolde Guden vill syndarens död medan den uppenbarade, inkarnerade Guden är identisk med Kristus och gråter över ett obotfärdigt Jerusalem och vill syndarens frälsning. Schartau manar människor att ta emot Guds nåd, genom att börja bruka de av Gud givna nådemedlen, istället kan Luther tala om en vördnad inför Guds outgrundliga majestät.

Avgörande för Luther är den rena nådestanken, där människans förtjänst varken gör till eller från vare sig vid frälsning eller fördömdelse. Den yttersta konsekvensen av detta tycks bli en dubbel predestinationslära, då Guds förutvetande och Guds verkande vilja är sammanförda. En del av forskarna är oense om hur Luthers ”hårda” utsagor ifråga om den dubbla predestinationen skall tolkas, andra bara antyder den problematik som detta medför. Söderlund manar till återhållsamhet och att utsagorna om den fördolde Guden inte bör göras för absoluta, medan Bring istället tycks se dem som den yttersta konsekvensen av sola gratia. Vi har tidigare sett hur Schartau klargör att det inte kan finnas någon spänning i Guds väsen⁸⁴, Bring menade ju också att Luther inte framställer en dualism i Guds väsen. Men Luther själv framhåller ändå att Gud i sig är sannfärdig och rättfärdig, om än orättvis för människor, när han både belönar och fördömer.

3 Diskussion

Den avgörande skillnaden mellan Schartau och Luther är att Luther mycket strängt sammanför Guds förutvetande med den aktiva och beslutande viljan. Medan Schartau däremot har en mycket sträng åtskillnad mellan Guds förutvetande och Guds beslutande vilja. För Schartau sker inte något därför att Gud har förutsett det, utan det är av Gud förutsett därför att det skall ske. Luther däremot hävdar mycket bestämt att det som sker det sker av en absolut nödvändighet, därför att det är av Gud förutsett och bestämt. Utkorelsen får därför en diametralt olik utformning hos de båda. För Luther tycks den vara något helt definitivt utan möjlighet för den enskilda människan att påverka, medan Schartau företräder en vilkorlig utkorelse som helt tar fasta på om den enskilda människan låter sig omvändas och inte gör motstånd mot Guds Andes verk genom nådens medel. Den fluga som Schartau menade sig ha lokaliserat i det som han kallade för Luthers för övrigt hälsosamma dryck, den tycks verkligen finnas.

Frågan är hur ”flugan” skall behandlas? Som aktiv församlingspräst och själasörjare, tycks Schartau närma sig frågan om utkorelsen från en kontext präglad av den oroliga och anfäktade människan som kämpar för sin frälsning. Den ”oroliga” människan vill Schartau trösta och försäkrar att Gud handlar med samma barmhärtighet i det fördolda som i det av honom uppenbarade återlösningens verk. Ett av de drag som tycks vara utmärkande för Schartaus förståelse av utkorelsen är hans själavårdande omsorg. Han närmar sig frågan om utkorelsen från den ”bekymrade” människans utgångspunkt. Medan Luther däremot ”bygger” teologi utifrån en mycket bestämd förståelse av Guds väsen, där Guds vilja och väsen till vissa delar för människan tycks vara onda och människan får då så att säga mot sitt förnuft tro på Guds godhet, och så slår han vakt mot en senmedeltida synergismlära ifråga om Guds nåd.

Om än Schartaus tröst ifråga om utkorelsen måste följas av orden: Om du är omvänd och rätt brukar nådens medel, så gestaltar han Guds väsen såsom fyllt av medlidande och kärlek med de fallna människorna och inget hellre vill än att frälsa dem. För Luther står Guds väsen och absoluta allmakt på ett sätt i motsatsförhållande till människan, hon är inte, som hos Schartau, främst målet för Guds medlidande utan det medel varigenom Guds vilja förverkligas och där Guds ära och makt prioriteras framför människans frälsning.

Schartau får en ny fluga i sin egen dryck, där han måste tillägga: Är du rätt omvänd och brukar nådens medel? Han tar bort, på ett sätt, predestinationsanfäktelsen men förlägger istället för på Gud ansvaret på den enskilda människan, som dock inte behöver oroa sig för någon fördold sida i Guds väsen. Nådens medel är för honom de medel varigenom Guds nåd, medlidande, kommer till människan och människans evighet beror av hur hon väljer att bruka detta erbjudande. Det är detta ”svar” som Gud i förväg har sett och efter detta låtit sin utkorelse äga rum. För Luther är 84 Schartau, Henric. Om Nådavalet, s 32 fråga 13

nådens medel istället det som Gud använder för att genomdriva sin redan på förhand bestämda utkorelse, här är människan ett medel underordnat Guds ära och allmakt. För att använda en enkel bild: Schartau ser så att säga nedifrån och upp, ur den anfäktade människans perspektiv. Medan Luther istället så att säga ser uppifrån och ned, ur Guds perspektiv.

Schartau är en teolog med fingertoppskänsla vad det gäller formuleringar och klargöranden, men är samtidigt ett barn av sin tid, det vill säga upplysningen. Med allt vad det innebär av betoning på den enskilda individen, erfarenheten, kunskapen och förnuftet. Schartau framställer en teologi och ett försvar för Gud som redan nu, i tiden, är förnuftigt och acceptabelt. Om Luther utgår från Guds väsen, vilja och makt, så har han en teocentricitet som delvis saknas hos Schartau. Istället betonar Schartau den enskilda människans ansvar och handlande. Det finns en ”förnuftighet” hos Schartau som delvis saknas hos Luther, där människan istället är likt ett redskap i Guds hand för genomdrivandet av Guds vilja.

Schartaus främsta skrift ifråga om utkorelsen är hans bok *Om Nådavalet* vilken skrevs i ett rent själavårdsmässigt syfte, då han önskade lugna människor som blivit anfäktade av frågan. Den historiska bakgrunden var att det kommit en engelsk präst vid namn Henderson till Göteborg år 1810 och 1811 och att denne i sin förkunneelse drev den dubbla predestinationsläran. Schartau hade flera av sina närmaste vänner i Göteborg och han omtalar i ett brev till en av dessa år 1812 att han då höll på med författandet av *Om Nådavalet*.⁸⁵

För Luther är det kontextuella utgångsläget ett helt annat. Luther skrev *Om den trålbundna viljan* som ett led i en teologisk disputation på akademisk nivå under femtonhundratalet, med den lärde humanisten Erasmus av Rotterdam. Luther vill försvara Guds nåd gentemot den medeltida synergismen och låter istället Gud så att säga få försvara sig själv utifrån sitt väsen, sin vilja och makt. Här finns inte utrymme för det ”förnuftiga” här och nu, utan det klargörs med all önskvärd tydlighet att människan inte helt kommer att förstå och inse det förnuftiga förrän i evighetens ljus. Men frågan är om den medeltida synergismen innebar ett reellt upphävande av Guds nåd? Om Guds förutseende och Guds verkande vilja hålls åtskilda, så kan människan vara ”bunden” i inre andlig mening, men ändå ha en yttre fri vilja att kunna välja att bruka de nådens medel varigenom Guds nåd verkar den inre omvändelsen. För det var också den senmedeltida modifierade augustininismens mening att det var Guds nåd som frälste människan.⁸⁶

Det finns alltså en reell skillnad ifråga om Luthers och Schartaus syn på utkorelsen, med långt gående konsekvenser men där det avgörande är om Guds förutseende och Guds verkande vilja är förenade eller inte, detta avgör sedan om utkorelsen kommer av Guds förutseende av hur nådens medel tas emot eller om Guds utkorelsebeslut verkställs genom nådemedlen. Luther, den forne augustinermunken, valde att direkt knyta an till Augustinus och dennes uppfattning om människans frihet och Guds allmakt.⁸⁷ Men genom Schartau kommer den senmedeltida modifierade augustininismen åter, om än i en evangelisk gestaltning, och säger därmed som denna tradition idag gör i den romersk katolska kyrkans katekes, det vill säga att Gud inte förutbestämmer någon till att gå förlorad.⁸⁸

Flugan är lokaliserad och den avgörande skillnaden är förståelsen av Guds allmakt, det vill säga om Guds förutvetande är förenat med Guds verkande vilja eller inte. Flugan är också analyserad och eventuella likheter och skillnader har framkommit, där den största skillnaden utifrån respektive förståelse av allmakten blev synen på nådemedlens funktion och uppgift.

Kvar finns flugan, utkorelsen, som antingen kommer av Guds förutseende, så som den modifierade augustininismen och Henric Schartau lär, eller direkt av Guds verkande vilja, som den direkta augustininismen och Martin Luther uttryckte det. Utkorelsen och allmakten är en utmaning och möjlighet, för envar som likt Schartau vill inta den av honom för övrigt så ansedd och hälsosamma lutherska drycken.

P g a utrymmesskäl har litteraturförteckningen inte tagits med.

85 Schartau, Henric. Om Nådavalet. Ed. Lechard Johannesson, Uddevalla 1960, s 9

86 Andrén, Åke. Sveriges kyrkohistoria. Reformationstid. Band 3. Trelleborg 1999, s 12

87 Andrén, Åke. Sveriges kyrkohistoria. Reformationstid. Band 3. Trelleborg 1999, s 12

88 Katolska Kyrkans Katekes. Malmö 1996, s 296, artikel nr 1037